

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining
580 yilligiga bag'ishlangan xalqaro
ilmiy-nazariy anjuman
materiallari

2021-yil, 8-9-fevral

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHEENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme
2021 year 8-9 february

«ALISHER NAVOIY VA XXI ASR»

*Buyuk shoir va mutafakkir tavalludining 580 yilligiga
bag'ishlangan xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari*

Toshkent, 2021-yil 8-fevral

The Materials of the International
Scientific-Theoretical Conference on the Theme

«ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY»

Tashkent, 2021 year 8 february

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tahrir hay’ati

Shuhrat Sirojiddinov (O‘zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O‘zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon), Muslihiddin Muhiddinov (O‘zbekiston), Ibrohim Haqqulov (O‘zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O‘zbekiston), Badriddin Maqsudov (Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O‘zbekiston), Karomat Mullaxo‘jayeva (O‘zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O‘zbekiston), Abdulloh Ro‘yin (Afg‘oniston).

Ushbu to‘plamda “Alisher Navoiy va XXI” asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To‘plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o‘rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog‘liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so‘z yuritiladi. O‘zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o‘quvchilar ommasiga mo‘ljallangan.

*Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat
nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.*

Cheif editor:
Shukhrat Sirojiddinov
Doctor of Philology, Professor

Editorial Board

Shukhrat Sirojiddinov (Uzbekistan), Sirojiddin Sayyid (Uzbekistan), Ramiz Asker (Azerbaijan), Muslihiddin Muhiddinov (Uzbekistan), Ibrahim Haqqulov (Uzbekistan), Almaz Ulvi (Azerbaijan), Nurboy Jabborov (Uzbekistan), Badriddin Maksudov (Tajikistan), Tanju Seyhan (Turkey), Aftondil Erkinov (Uzbekistan), Karomat Mullakhodjaeva (Uzbekistan), Mark Toutant (France), Dilnavoz Yusupova (Uzbekistan), Abdullah Ruyin (Afghanistan).

This is a collection of articles which were sent to the International scientific theoretical conference on the theme “Alisher Navoi and the XXI Century”. The collection includes the papers considering the role and importance of literary-scientific heritage of Alisher Navoi in our classical literature as well as linguistic and textual issues of his works. It presents a clear image of the current state and prospects of Uzbek researches on Navoi. The book is intended for philologists, scientific researchers, the students of master’s and bachelor’s degrees, and a wide audience.

*The orthography of authors’ and their views of works may
differ from the view point of the editorship.*

HAYDAR XORAZMIY VA ALISHER NAVOIY ASARLARIDA IFODALANGAN METAFORALAR

TASHMATOVA Nilufar

ToshDO‘TAU

Mumtoz adabiyotimizning nodir manbalarida mushtarak fikrlar, umumiy qarashlar, o‘xshash talqinlar ko‘p. Bu holat mavjud ijtimoiy-siyosiy vaziyat, iqtisodiy munosabatlar, mutafakkirlarning ezgu maqsadlari, voqelikni idrok qilish imkoniyatlari, qobiliyatlari bilan belgilanadi. XIV-XV asrlarda yaratilgan sermahsul asarlarning o‘zbek adabiyoti xazinasini boyitish bilan bir qatorda, o‘zbek adabiy tili taraqqiyoti uchun ham munosib xizmat qilib kelayotganligini alohida qayd etish joiz. Zero, mumtoz adabiyot namoyondalari o‘z hayoti davomida o‘zbek tilning keng imkoniyatlarini ko‘rsatish, uni yanada sayqallab, kelajak avlodga to‘la-to‘kisligicha yetkazib berish uchun tinmay mehnat qilishganligi barchaga ayon. Haydar Xorazmiy va Alisher Navoiy asarlarida ifodalangan fikrlar, g‘oyalarning bir-biriga o‘xshashligi, qarashlarning mutanosibligini kuzatishimiz mumkin. Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” masnaviysida va Alisher Navoiyning asarida mavjud metaforalar matnning badiiy xususiyatlarini ta‘minlashda, ifodada nutqiy ta‘sirchanlikka erishishda alohida ahamiyatga ega.

Til tashqi olamga ma‘no orqali bog‘lanadi. Til belgilari ortida turuvchi hodisalarni o‘rganish inson kognitiv faoliyati va nutqiy faoliyat aloqasini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘xshatish va qiyos, ko‘plab tadqiqotchilar e‘tirof etganidek, inson tafakkurida eng ko‘p qo‘llanuvchi usullardan bo‘lib, uning verbal ifodasi til nominatsiyasining serqirra hodisa ekanligini ko‘rsatadi. Xususan, konseptual metaforaning verbal bosqichga o‘tishi o‘zida murakkab kognitiv-semantik jarayonni namoyon etadi.

Nom ko‘chishi so‘zlarning o‘zaro munosabati natijasida semantik qurilishning o‘zgarishi, semantik vazifalarning so‘z birikmasi a‘zolari o‘rtasida qayta taqsimoti va buning natijasida a‘zoldan biriga yangi ma‘no berilishidir. Metaforalar ana shunday nom ko‘chishi usullaridan biridir. “Metafora asosida ma‘nosi ko‘chgan

birliklar “kognitiv aysberg” (Fakkoniyyer)ning yuza qismi bo‘lib, uning asosiy qismi bizning lisoniy ongimiz tubida yashirin holda mavjud bo‘ladi” [Худойберганава, 2012: 36].

Aytilishicha, metaforada yolg‘on va haqiqat o‘zaro birlashadi. Metafora nafaqat qisqargan o‘xshatish shu bilan birga, qisqargan qarama-qarshilik hamdir [Арутюнова, 1990:5-3]Darhaqiqat, metaforik ma’noda qo‘llangan so‘z o‘zida ikki xil tushunchaning qiyosi bilan birga ularning o‘zaro qarama-qarshiligini ham namoyon etadi.

Metaforik ma’noli birlik matn tarkibida asosan quyidagi holatlarda voqe bo‘ladi: 1) tushuncha ifodasi sifatida; 2) vaziyat ifodasi sifatida; 3) vaziyatlar yigindisi ifodasi sifatida[Худойберганава, 2013:102].

Metafora tushunchani ifodalab kelganida matn tarkibida so‘z yoki so‘z birikmasi sifatida reallashadi. Ma’lumki, so‘z-metafora matnda qo‘llangan biror jumla tarkibidagi predmet, belgi yoki harakat-holat denotatining boshqa bir predmet, belgi yoki harakat-holat denotati bilan qiyosiy munosabatini implitsit tarzda ifodalaydi. Shu boisdan so‘z-metaforalarning aksariyati o‘xshatish qurilmasining qisqargan shakli sifatida voqelanadi. Ayrim hollarda so‘z-metaforalar o‘zi ishtirok etgan gapda obrazlilikni yuzaga keltirsa- da, matnning umumiy semantikasida hal qiluvchi So‘z shaklidagi metaforalarning lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlari tilshunosligimizda yetarli darajada o‘rganilgan, deyish mumkin. Ularning psixolingvistik va kognitiv jihatlari esa o‘z tadqiqini kutmoqda. So‘z - metaforalar asosan harakat va belgi bildiruvchi so‘zlar semantikasidan anglashilib, o‘zida qiyoslanayotgan predmet, hodisa haqidagi tushunchani implisit tarzda ifodalaydi. Metaforik ifoda tadqiqi uchun nafaqat zamonaviy adabiy manbalar, balki mumtoz badiiy matnlar ham material sifatida birdek ahamiyatlidir.

O‘zbek mumtoz adabiyotida ko‘chma ma’no hosil qiluvchi vositalardan fodalanib she’r bitmagan, g‘azallarda metaforalarni o‘xshatishning qisqargan shakli, yoki murojaat shaklidan foydalanmagan ijodkorni uchratish qiyin. Adabiyotlarning ko‘pchiligida nom ko‘chishining turli shakllarini ko‘rishimiz mumkin. Ijodkorlarning deyarli har bir asarlarida metaforalarning boshqa ko‘chim turlariga nisbatan salmog‘i ortiqroq.

Xususan, Haydar Xorazmiyning “Guishan ul-asror” masnaviysi va Alisher Navoiy gʻazallarida metaforalar asosan soʻz va birikma shaklida qoʻllanishi bilan xarakterlanadi. Shuningdek, bu usuldan gʻazallarda maʼno koʻchirishning eng samarali usuli sifatida foydalanilganligini koʻrishimiz mumkin.

Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” masnaviysida soʻz shaklida ifodalangan metaforalar asar matnini taʼsirchan va jozibali qilishga xizmat qilgan.

Koʻz yoshidin-boda, bagʻirdin-kabob,

Dardi dilim-nuqlu, figʻonim-rubob. (№37, 3B-sahifa, 1-misra)

Sharbati – xunoba, gʻizo – dardu ranj,

Suvrati vayrona-u maʼnisi ganj (№37, 18B-sahifa, 7-misra)

Alisher Navoiyning 1988 yilda nashr etilgan “Gʻaroyibus-sigʻar” devonidagi gʻazallarda qoʻllangan metaforalarning soʻz shakliga quyidagilarni misol qilishimiz mumkin:

Tish qadabmen laʼlinga uzmasmen andin bu tamaʼ...(GʻS: №417, 330-b.);

Xazon birla bahorin dahrning naylay, chu yoshurdi (GʻS: №421, 333-b.); ..

Soʻz birikmasi holida ifodalangan metaforalar mumtoz adabiyotimizda sermahsul hisoblanib, adiblarimiz ulardan oʻz asarlarida unumli foydalanganlar. Shu jumladan , Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” masnaviysida ham soʻz birikmasi shaklidagi metaforalar unumli ifodalangan.

Tobti koʻngul kulbasi nuru safo,

Berdi hunar taxtina nashʼu namo. (№37, 9B-sahifa, 2-misra)

Nuqta bila nuqta topib imtizoj,

Qoʻydi alif farqina shohona toj. (№37, 2A-sahifa, 11-misra)

Alisher Navoiy asarlarida soʻz birikmasi shaklidagi metaforalar gʻazallarda soʻzlarning bir necha nozik maʼno qirralarini ochishga xizmat qilgan.

Tiyra kulbam ichra oʻt soldi firoqing, voykim

, Yorudi kuymak oʻti birla qorongʻu maskanim (GʻS: №397, 316-b.);

Ey malohat shamʼI har soat meni kuydurmakim...(GʻS: №404, 321-b.)

Ishva ko‘rgan dahr bog‘ining guli ra‘nosidin(G‘S: № 438, 344-b.)
Gap shaklida ifodalanadigan metaforalar kammahsul hisoblansada,
Haydar Xorazmiy masnaviysida adibning so‘z tanlash mahoratini
ifodalab bergan.

Gul yuzini qilma tikon birla nesh,

Kafsh kiyu qilma taboningni resh. (№37,19B-sahifa,2-misra)

Jon tishi birla qozib ul konni,

Qildim o‘zum g‘avs bu ummonni. (№37,5B-sahifa,8-misra)

Metaforalar matnning badiiy xususiyatlarini ta‘minlash,
ifodada nutqiy ta‘sirchanlikka erishish uchun xizmat qilish
bilan birga shoir mahoratini ochib berishga ham xizmat qiladi.
Mumtoz adabiyotimizning buyuk vakillari Haydar Xorazmiy va
Alisher Navoiy iste‘dodli so‘z san‘atkori sifatida har bir asarning
umumiy mazmuni, undagi baytlarning estetik mohiyatiga muvofiq
metaforalarni yuksak poetik mahorat bilan tanlab, o‘z ijodini yuqori
cho‘qqilarga ko‘tarishga erishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Худойберганова Д. Матннинг мазмуний таркибида
метафоралар // Ўзбек тили ва адабиёти. 2012, 1-сон. 36-б.

2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Теория метафоры.
- М.: Прогресс, 1990. - С. 5-32.

3. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи.
–Т.: Фан, 2013,102-б

4. Ҳайдар Хоразмий. “Гулшан ул-асрор” (Маҳзан ул-асрор)
қўлёзмаси. ЎзРФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт
музейи. № 37.

5. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. /Мукаммал асарлар
тўплами. Йигирма томлик. Учинчи том. – Т.: Фан, 1988

Sultanova Mamlakatxon. Alisher Navoiy davlatni idora etishda ilm-fan va olimu fuzalolarning oʻrni haqida.....	497
Saparova Maftuna. Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonida muvozana va tarsi’ she’riy san’atlarining qoʻllanilishi...	502
Султанов Комилжон. Алишер Навои – неповторимый поэт и мыслитель	506
Ruzmetov Shahzodbek “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun” dostonlarida mavzu va ritm masalasi	512
Rajabov Faxriddin. Navoiy adabiy merosining Suyundik Mustafu Nurotoiy ijodiga ta’siri.....	518
Rahmonova Shahnoza. Navoiy tarkibbandi Chustiy uchun ilhom manbai sifatida.....	525
Rahmonova Zulayho. Alisher Navoiy ijodida soqiy-murshid obrazi.....	528
Sabitova Tojixon. Sharq adabiyotida xamsanavislik an’anası.....	535
Sobirova Mahbuba. Navoiy adabiy merosidan insonparvarlikni singdirishda foydalanish	543
Tashmatova Nilufar. Haydar Xorazmiy va Alisher Navoiy asarlarida ifodalangan metaforalar.....	548
Tursunov Rustam. Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy: adabiy izdoshlik va badiiy ta’sir masalalari.....	552
Tursunmurodova Dilobar. Alisher Navoiyning ikki qit’asi tahlili	556
Turapova Marhabo. Sirojiddin Sayyid she’riyatida ikki buyuk siymo madhi.....	559
Farmonova Muzayamxon. Alisher Navoiy oila va inson odobi haqida	564
Xudoynazarova Nodira. Halima Xudoyberdiyeva she’riyatida Navoiy shaxsiyati talqini va lirik merosi an’analari	567
Xudoyorova Nigora, Shukurova Bahor. Alisher Navoiy adabiy merosining jahon tamaddunida tutgan oʻrni.....	571
Xudoyorova Munira. Nasr va nazm uygʻunligi.....	576
Xaydarov Oybek. «Mahbub ul-qulub» badiiy-tarixiy manba sifatida.....	581
Xoʻjaniyazova Shahnoza. “Xamsat ul- mutahayyirin” asarida Jomiy shaxsiga nisbatan qoʻllanilgan istilohlar	587